

О. В. БІЛАШ

Олександр Володимирович Білаш, кандидат юридичних наук, доцент ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

СВЯТИЙ ПРЕСТОЛ ТА МАЛЬТІЙСЬКИЙ ОРДЕН ЯК СУБ'ЄКТИ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА: ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОСУБ'ЄКТНОСТІ ДЕРЖАВОПОДІБНИХ УТВОРЕНЬ

Згідно з юридичною термінологією, суб'єктом права є особа, організація чи специфічні соціальні утворення (наприклад, держава), за якими право визнає здатність бути носіями суб'єктивних прав і юридичних обов'язків. Зважаючи на специфіку міжнародного права, суб'єктом міжнародного права необхідно «вважати такого учасника міжнародних відносин, поведінка якого безпосередньо регулюється нормами міжнародного права. Іншими словами, суб'єкт міжнародного права – це учасник міжнародних відносин, який має міжнародні права та несе міжнародні обов'язки або є носієм міжнародної правосуб'єктності»¹.

Класифікація суб'єктів можлива за багатьма ознаками. А коло суб'єктів міжнародного права і на сьогодні залишається одним з дискусійних питань. Беззаперечним є те, що саме держава є основним суб'єктом міжнародного права, а міжнародна правосуб'єктність держав базується на їхній невід'ємній властивості – державному суверенітеті і тісно пов'язана з питанням його визнання. Так само як і держави, окремі державоподібні утворення виступають суб'єктами міжнародного права, що зовнішньо схожі на держави та можуть мати деякі їх ознаки, проте на відміну від останніх ніколи не володіють державним суверенітетом. Зважаючи на те, що у міжнародних відносинах кожному законному суспільству належить право на визнання з боку всіх цивілізованих держав законності його існування, питання правосуб'єктності таких державоподібних утворень, як місто-держава Ватикан (Святий Престол) та Мальтійський орден є актуальними та малодослідженими.

Тематиці, пов'язаній з діяльністю Святого Престолу та його статусу у міжнародному праві, присвячені праці М. Отрош, Т. Сироїд. Історію Мальтійського ордену досліджували у своїй однойменній монографії О. Андрєєв, В. Захаров та І. Настенко, цикл наукових статей цієї теми присвятив В. Отрош. Цікаві й дослідження, що стосуються взаємовідносин Ватикану з Україною, наприклад, праця архієпископа Ніколи Етеровича «Святий Престол і Україна»², хоча вона більше стосується міжнародних відносин між двома державами, ніж питань юридичного характеру.

В історії міжнародного права відомо багато випадків, що пов'язані з наданням особливого міжнародного статусу. Такий статус історично мали вільні міста Венеція, Гамбург, Краків. У 1918–1945 рр. такий статус мало місто Данциг (нині – Гданськ), спірна територія між Польщею та Німеччиною. Статус вільного міста Данцига був визначений у ст. ст. 100–108 Версальського мирного договору від 28 червня 1919 р., у Польсько-данцизькій Конвенції від 9 листопада 1920 р. і в ряді інших угод (наприклад, в угоді від 24 жовтня 1921 р. і в рішеннях Верховного комісара Ліги Націй, визнаних згодом польським урядом). У Версальському договорі передбачалося, що «Головні союзні держави зобов'язуються утворити з міста Данцига з вказаною в ст. 100 територією Вільне місто. Воно буде поставлено під захист Ліги націй» (ст. 102). Конституція вільного міста повинна була бути вироблена його представниками за погодженням з верховним комісаром Ліги націй і поставлена під гарантію Ліги націй (ст. 103)³.

Особливий статус, що виник у результаті вирішення територіальних спорів між сусідніми державами, мало й місто Трієст (1947–1954). Особливий статус суб'єкта міжнародного права до 1990 р. мав і Західний Берлін (на основі Угоди між Великобританією, СРСР, США і Францією 1971 р.)⁴.

Статус вільного міста був передбачений для Єрусалиму на основі резолюції Генеральної Асамблеї ООН 1947 року⁵. І хоча прийнята резолюція так і не була реалізована на практиці, це питання було порушено знову у 2005 р., коли Ватикан закликав світову спільноту наділити Єрусалим спеціальним статусом міста, що знаходиться під міжнародним захистом.

Треба зазначити, що інститут визнання є не кодифікованим і його утворює головним чином група звичаєвих міжнародно-правових норм, що регулюють усі стадії визнання нових держав і урядів, включаючи юридичні наслідки визнання. Інститут визнання має комплексний характер. Його норми в основному містяться в праві міжнародної правосуб'єктності, але окремі норми є і в праві міжнародних договорів, праві міжнародних організацій і т.д. Найбільш правильним та яскравим прикладом існуючого зараз визнаного державоподібного утворення, як «нетипового» суб'єкта міжнародного права, є Ватикан (Святий Престол). Нагадаємо, що Ватикан в міжнародному праві виступає лише як допоміжна суверенна територія Святого Престолу, резиденція вищого духовного керівництва римо-католицької церкви. Суверенітетом володіє саме Святий престол, а не Ватикан. При цьому його джерело – не населення Ватикану, а саме кафедра Папи Римського.

Це саме підтверджується і витягом із преамбули міжнародної Угоди, підписаної 29 лютого 1929 р. в Латеранському Апостольському палаці кардиналом П'єтро Гаспарі та прем'єр-міністром Італії Б. Муссоліні. Латеранські домовленості привели до правового врегулювання взаємних претензій між Італією і Святим Престолом та вирішення «Римського питання», яке існувало з 1870 р.; визначили права і привілеї Католицької церкви, її становище в Італійському королівстві.

Так, у преамбулі сказано: «заради забезпечення абсолютної і явної незалежності Святого Престолу належить гарантувати йому незаперечний суверенітет і в області міжнародного права, для чого визнано необхідним утворити шляхом особливих формальностей Град Ватикан, визнавши за Святим Престолом повну власність і виняткову й абсолютну владу і суверенну юрисдикцію над ним». Висновок про те, що суб'єктом міжнародного права є саме Святий Престол, а не Ватикан, підтверджують і відповідні статті Угоди:

«Стаття 2: Італія визнає суверенітет Святого Престолу в галузі міжнародного права як внутрішньо властивий його природі, згідно з його традицією і вимогами його місії в світі.

Стаття 4: Суверенітет і виключна юрисдикція, які Італія визнає за Святим Престолом над Градом Ватикан, означає, що стосовно нього не допускається будь-яке втручання з боку Італійського уряду, і що в ньому не існує ніякої іншої влади, крім влади Святого Престолу».

Виходячи з цього, можемо констатувати той факт, що оскільки джерело суверенітету Святого Престолу є первинним суб'єкт міжнародного права (його суверенітет не залежить від волевиявлення інших суб'єктів міжнародного права), то Латеранські угоди всього лише визначили особливості міжнародних відносин між Італією і Святим Престолом, і не створили нового суб'єкта міжнародного права під назвою «Ватикан», а сам Святий Престол наділений усіма суверенними правами, у тому числі поширюючи свою владу на об'єкти і дії фізичних і юридичних осіб не тільки в межах своєї території, а й за її межами. В останньому випадку суверенні права держав закріплюються міжнародними угодами-конкордатами, спеціальними угодами між Святим Престолом та іншими державами.

У ч. 1 ст. 3 тієї ж міжнародної Угоди «Італія визнає за Святим Престолом право повної власності та виключної і абсолютної влади і суверенної юрисдикції над Ватиканом, в тому вигляді в якому він зараз існує, з усім, що йому належить і отриманим у вигляді пожертвувань майном; таким чином створюється Град Ватикан, заради особливих цілей і в порядку, про які сказано в цій Угоді. Межі цього Граду вказані в карті, яка є Додатком I до цього Договору та його невід'ємною частиною». Тобто, у цій Угоді вищезазначена територія вже не належить Італії і вважається іноземною для Італії, тому тут не поширюється кримінальна й адміністративна юрисдикція цієї держави. Разом із тим, у ч. 2 ст. 3 бачимо, що площа Святого Петра, навіть будучи частиною Граду Ватикан, продовжує зазвичай залишатися відкритою для публіки і підконтрольною силам поліції італійської влади, які будуть зупинятися біля підніжжя сходів, що ведуть в Базиліку, хоча сама Базиліка залишається призначеною для вчинення публічних богослужінь. Що стосується дипломатичної служби, то при Святому Престолі акредитовано понад 150 дипломатичних представництв іноземних держав. Обмін представниками між Святим Престолом і державами відбувається звичайно на двосторонній основі згідно з принципом взаємності. Це означає, що представники обох сторін мають однаковий клас⁶.

Главою Святого Престолу, в руках якого зосереджені абсолютна законодавча, виконавча й судова влада, є Папа Римський, який обирається кардиналами на довічний термін.

Мальтійський Орден (Суверенний військовий Орден Госпітальєрів Святого Іоанна Єрусалимського, рицарів Родосу і Мальти) є суверенним суб'єктом міжнародного права. Він має власний уряд, незалежну судову систему, дипломатичні відносини з більш ніж сотнею держав та статус постійного спостерігача в багатьох міжнародних організаціях, наприклад, в ООН. Як слушно зазначає З. Швед, Мальтійський орден, як інституція, маючи власну історію та репрезентацію у сучасності, постає зразком специфічної форми суверенітету у цивілізаційній парадигмі еволюції європейської (християнської) культури⁷. Італійська держава визнає існування Мальтійського ордена на своїй території в якості суверенної держави, а також екстериторіальність його резиденції в Римі (Мальтійський палац)⁸, а паспорти Мальтійського ордену мають приблизно 13,5 тис. чоловік. Нагадаємо, оскільки Мальтійський Орден не має власної території і свого населення, його громадянство, на відміну від світських держав, надається не на підставі принципів *jussoli* або *jussanguinis*, а лише на основі принципу *jusofficii*, тобто у зв'язку з обійманням відповідної посади, тому орденське громадянство мають переважно рицарі-професи (керівна ланка Ордену) та дипломати Мальтійського Ордену, а також у порядку винятку особи, яким за особливі заслуги перед Орденем надано орденське громадянство⁹.

До основних документів, що стосуються та регламентують діяльність ордену, належать Конституційна Хартія та Кодекс. Один з найбільш стародавніх манускриптів з правилами та Кодексом Ордену датується 1253 роком. Саме перший розділ Конституційної Хартії ордену на законодавчому рівні регулює суверенітет та взаємовідносини зі Святим Престолом¹⁰.

Орден було засновано в одному з госпіталів Єрусалима, яким ще з 1048 р. опікувалося братство святого Іоанна Єрусалимського під керівництвом Блаженного Жерара. Звідси й назва членів Ордену – госпітальєри, або іоаніти (чи іоанніти). Установчим документом для Ордену стала булла Папи Пасхалія II від 15 лютого 1113 р. під назвою *Pie Postulatio Voluntatis*. Відтак Орден отримав офіційне визнання та затвердження Апостольського Престолу, автономію і незалежність від церковної та світської влади. Після захоплення Святої землі мусульманами Орден переніс свій осідок та діяльність на острів Родос, володарями якого був, а після падіння Родосу в 1522 р. – діяв із Мальти (звідти й «мальтійський»). Але, не зважаючи на багату істо-

рію Ордену, питання суверенітету Мальтійського ордену не виникало до 1798 р., коли Мальту захопили французькі війська Наполеона Бонапарта. Зважаючи на ситуацію втрати територіального суверенітету на Мальті, орден заявляє про повернення до спершу заявлених статутних цілей ордену, які закріплені також і в девізі Ордену «*Tuitio fidei et obsequium pauperum*», в перекладі звучить як «Захист віри та служіння бідним», а саме: надання добродійної та медичної допомоги нужденним. Як виявилось, це стало гарантією визнання ордену як впливової організації державоподібного утворення. Одночасно своє становище в якості суб'єкта міжнародного права Орден в односторонньому порядку став підтверджувати практикою – фактами встановлення дипломатичних відносин між Мальтійським орденом та іншими суб'єктами міжнародного права, які здійснювалися у формі обміну акредитованими представниками. Як зазначає В. Отрош, при цьому акцент почав робитися на тому, що суверенітет Ордену є функціональним, тобто таким, що залежить від завдань Ордену, і виконання його цілей будується на їх основі¹¹.

З прийняттям в 1961 р. Конституції Мальтійський орден відновив власну незалежну юридичну систему з активним і пасивним правом законодавства. Він має власні суди першої та другої інстанцій та апеляційні суди з головами, судьями, охоронцями юстиції й асистентами, які мають право дорадчого голосу Суверенного ради.

У квітні 1997 р. відбулося засідання Генеральної Капітули, що внесла значні зміни у Конституційну Хартію та Кодекс Мальтійського ордену. Якщо досі Папа Римський затверджував обрання нового Великого Магістра, то з прийняттям нової Конституції Мальтійський орден отримав у цьому питанні повну самостійність. Тепер новообраний Великий Магістр має лише сповістити папу про своє обрання. Це рішення, затверджене Ватиканом, ще більше підкреслює суверенітет Мальтійського ордену в сучасному світі. І. Цацка в одній зі своїх статей виокремлює ще один важливий напрям діяльності ордену, зокрема участь і діяльність у вагомих міжнародних організаціях. Що також «додає ваги» Мальтійському ордену в очах світової спільноти. Необхідно зазначити, що імідж, який орден створює для себе своєю діяльністю, а також акцентуючи увагу на своїй довгій та повній події історії, відіграє не останню роль у формуванні позитивного ставлення до нього світової спільноти¹². Цікаво, що у випадках, коли визнають суб'єктом міжнародного права такі утворення, що об'єктивно не можуть бути ними, як у нашому випадку Мальтійський орден (знову ж вищезгадана відсутність території та інше), визнання набуває конститутивного або, точніше, квазіконститутивного характеру, надаючи видимість набуття якості, яку той, хто визнає, бажає бачити в дестинатора і, можливо, саме завдяки розширеній структурі благодійницької діяльності. Як виявляється, структура Ордену є багатою та розгалуженою. Так, у 58 країнах Орден має власні структури, і більш як у 110 країнах Орден активно займається гуманітарною діяльністю. У дев'яти міжнародних організаціях (наприклад: ООН, ЄС, ЮНЕСКО, Рада Європи, WHO і UNHCR) Орден має дипломатичні представництва.

Як зазначено вище, міжнародна правосуб'єктність тісно пов'язана з питанням визнання. В той же час визнання є одностороннім добровільним актом держави, у якому вона прямо або побічно заявляє або про те, що: а) розглядає іншу державу як суб'єкт міжнародного права і має намір підтримувати з нею офіційні відносини, або б) вважає владу, яка утвердилася неконституційним шляхом у державі або на частині її території, достатньо ефективною, щоб виконувати в міждержавних відносинах роль представника цієї держави або населення відповідної території.

У 2007 р. на офіційному рівні між Україною та Суверенним військовим Орденом Госпітальєрів Святого Іоанна Єрусалимського, Родосу і Мальти був підписаний Протокол про встановлення офіційних відносин. Офіційним представництвом в Україні Ордену є Посольство Мальтійського Ордену в Україні та Мальтійська служба допомоги.

Цікавим є і той факт, що у грудні 1998 р. Мальтійський Орден отримав у володіння на 99 років свою давню резиденцію – замок Святого Ангела на Мальті. Не виключено, що в недалекому майбутньому Мальтійський Орден матиме на острові Мальта свою власну територію (в межах названого замку і прилеглої зони), населення і маючи усі інші формальні ознаки державного утворення¹³, стане повноправним суб'єктом міжнародного права.

Особливостями досліджених суб'єктів міжнародного права, як Святий Престол і Мальтійський орден можна вважати: їх незалежність та самоуправління, визначення їх статусу на основі угоди, яка виконує роль основного закону, гарантії збереження їх статусу з боку держав або міжнародних організацій, наявність угоди з державою, на території якої воно знаходиться, особливий, визначений міжнародною угодою порядок здійснення зовнішніх зносин. Але на відміну від більшості суб'єктів міжнародного права правосуб'єктність Мальтійського ордену виводять не з прав і обов'язків, якими він володіє, а з міжнародного звичаю, що має свої значні відмінності з правосуб'єктністю, якою володіє Святий Престол на сьогодні.

¹ Міжнародне право : навч. посіб. / за ред. М. В. Буроменського. – К. : Юрінком Інтер, 2005. – 336 с. – С. 32.

² *Етерович М.* (архієпископ). Святий Престол і Україна / Микола Етерович. – К., 2004. – 232 с.

³ *Моджорян Л. А.* Статус вольного города / Л. А. Моджорян // Советское государство и право. – 1962. – № 3. – С. 66–76.

⁴ *Высоцкий В. Н.* Западный Берлин и его место в системе современных международных отношений / В. Н. Высоцкий. – М.: Мысль, 1971. – 483 с. – С. 373.

⁵ *Толстых В. Л.* Курс международного права: учебник Wolters Kluwer Russia / В. Л. Толстых, 2009. – 1031 с. – С. 315.

⁶ *Отрош М. І.* Активне і пасивне право посольства Святого Престолу / М. І. Отрош // Держава і право. Юрид. і політ. науки : зб. наук. пр. – 2009. – Вип. 44. – С. 638–645.

⁷ Швед З. В. Суверенітет vs. автономність у релігійних об'єднаннях / З. В. Швед // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2014. – Вип. 4. – С. 36–39. – (Серія «Філософія. Політологія»).

⁸ Андреев А. Р. История Мальтийского ордена. XI–XX века / А. Р. Андреев, В. А. Захаров, И. А. Настенко. – М. : SPSL «Русская панорама», 1999. – 464 с.

⁹ Отрош В. М. Поняття громадянства в міжнародному праві та особливості його набуття і втрати у державах і Мальтійському Ордені / В. М. Отрош // Часопис Київського університету права. – 2014. – № 4. – С. 321–325.

¹⁰ Constitutional Charter and Code of the Sovereign Military Order of St. John of Jerusalem, of Rhodes and of Malta. Rome: Stampa Grafica Gentile. – 1998. – 151 p. – P. 7.

¹¹ Отрош В. М. Правові особливості дипломатичних відносин Суверенного Військового Ордену Госпітальєрів святого Іоанна Єрусалимського, Родосу і Мальти з державами / В. М. Отрош // Судова апеляція. – 2014. – № 2. – С. 124–129.

¹² Цацка И. П. О суверенитете духовно-рыцарского Мальтийского ордена / И. П. Цацка // Вестник Оренбургского государственного университета. – 2013. – № 7. – С. 77–81.

¹³ Отрош В. М. До питання щодо участі Суверенного Військового Ордену Госпітальєрів святого Іоанна Єрусалимського, Родосу і Мальти в Організації Об'єднаних Націй / В. М. Отрош // Держава і право. Юридичні і політичні науки. – 2014. – Вип. 64. – С. 331–337.

Резюме

Білаш О. В. Святий Престол та Мальтійський орден як суб'єкти міжнародного права: особливості правосуб'єктності державоподібних утворень.

Стаття присвячена аналізу особливостей правосуб'єктності державоподібних утворень, як особливих релігійно-політичних, історико- та політико-територіальних одиниць, які на основі міжнародних актів та міжнародного визнання мають відносно самостійний міжнародно-правовий статус. Автор досліджує юридичну природу правосуб'єктності Святого Престолу та Мальтійського ордену, робить порівняльний аналіз між статусами Святого Престолу та Мальтійського ордену.

Ключові слова: Святий Престол, Мальтійський орден, правосуб'єктність, суб'єкт міжнародного права, державоподібні утворення, державно-конфесійне право.

Резюме

Білаш А. В. Святой Престол и Мальтийский орден как субъекты международного права: особенности правосубъектности государственно-подобных образований.

Статья посвящена анализу особенностей правосубъектности государственно-подобных образований, как особых религиозно-политических, историко- и политико-территориальных единиц, на основе международных актов и международного признания имеющих относительно самостоятельный международно-правовой статус. Автор исследует юридическую природу правосубъектности Святого Престола и Мальтийского ордена, делает сравнительный анализ между статусами Святого Престола и Мальтийского ордена.

Ключевые слова: Святой Престол, Мальтийский орден, правосубъектность, субъект международного права, государственно-подобные образования, государственно-конфессиональное право.

Summary

Bilash A. The Holy See and the Malta Order as subjects of international law: features of legal personalities of state-like entities.

The article analyzes the features of legal personalities of state-like entities as particularly religious, political, historical and territorial units that based on international laws and international recognition are relatively independent international legal status. The author examines the legal nature of the legal personality of the Holy See and the Malta Order, makes a comparative analysis between the status of the Holy See and Malta Order.

Key words: Holy See, Malta Order, personality, a subject of international law, state-like entities, church-state law.

УДК 347. 95

О. М. ОВСЮК

Олександр Михайлович Овсюк, кандидат юридичних наук, колишній штатний співробітник Управління Верховного Комісара ООН з прав людини (м. Женева, Швейцарія)

РАДА ООН З ПРАВ ЛЮДИНИ

Основи міжнародного співробітництва держав базуються на цілях та принципах, закріплених у ст. 1 Статуту Організації Об'єднаних Націй (далі – ООН). Вони включають насамперед розвиток дружніх відносин між націями (країнами)¹ на основі поваги принципу рівноправності й самовизначення народів і здійснення міжнародного співробітництва у вирішенні міжнародних проблем економічного, соціального, культурного та гуманітарного характеру і в заохоченні й розвитку поваги до прав людини і основних свобод для

© О. М. Овсюк, 2015